

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2021

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2021

© Straipsnių autoriai, 2021

© Lietuvos istorijos institutas, 2021

ISBN 978-609-8314-04-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

KLIENTAI. BIČIULIAI. POLITIKAI

Gintautas Sliesoriūnas

Jonušas Antanas Višnioveckis apie motinos, brolio ir savo politinių akcijų motyvus (1700–1707 m.) . . . 18
Janusz Antoni Wiśniowiecki on the Motives of Political Actions by his Mother, Brother and his Own (1700–1707). *Summary* . . . 32

Mindaugas Šapoka, Vilija Gerulaitienė

Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus planas pašalinti iš sosto Augustą II 1714 metais: tarp tikrovės ir fikcijos . . . 34
The Plan of Lithuanian Great Hetman Ludwik Pocij to Dethrone Augustus II in 1714: Between Reality and Fiction. *Summary* . . . 53

Андрэй Мацук

Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III . . . 54
Didikų grupuočių rinkiminių kampanijų planai valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 71

Arnaud Parent

Prancūzų slaptoji misija Abiejų Tautų Respublikoje: barono Antoine'o-Charles'io de Vioménilio vaidmuo Baro konfederacijoje 1771–1772 m. . . . 72
French Secret Mission in the Polish-Lithuanian Commonwealth: the Role of Baron Antoine-Charles de Vioménil in the Bar Confederacy in 1771–1772. *Summary* . . . 96

Вадим Аниперков

«Наш партизан»: личность и служебная карьера Шимона Коссаковского в свете российской дипломатической и военной корреспонденции (1790–1794 гг.) . . . 97
„Mūsų partizanas“: Simono Kosakovskio asmenybė ir karjera 1790–1794 m. Rusijos diplomatinės ir karinės korespondencijos šviesoje. *Santrauka* . . . 156

Dariusz Rolnik

Adam Chmara, ostatni wojewoda miński, i jego relacje z Sapiehami. Klient, przyjaciel, polityk – o genezie sojuszy oraz przyjaźniach politycznych w czasach stanisławowskich uwag kilka . . . 157

Klientas, bičiulis, politikas. Paskutinis Minsko vaivada Adomas Chmara ir jo santykiai su Sapiegomis. Keletas pastabų apie politinių grupuočių ir sąjungų genėžę Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. *Santrauka* . . . 168

TIKINČIŪJŲ BENDRUOMENĖS

Vytautas Smilgevičius

Raguvos parapijos demografiniai aspektai 1700–1800 metais . . . 170

Demographic Aspects of Raguva Parish in 1700–1800. *Summary* . . . 198

Karolis Tumelis

Pavojingi ryšiai? Nesusituokusių vyrų ir moterų santykiai Lietuvos katalikiškuose bažnytiniuose teismuose XVIII a. . . 199

Dangerous Liaisons? Informal Relations between Unmarried Persons and their Treatment in the Eighteenth Century Lithuanian Catholic Ecclesiastical Courts. *Summary* . . . 223

Ugnė Jonaitytė

Nesantuokinių vaikų motinos Vilniaus dekanate XVIII a.: socialinis statusas ir geografinė kilmė . . . 225

Mothers of Illegitimate Children in the Eighteenth Century Vilnius Deanery: Social Status and Geographical Origin. *Summary* . . . 245

Jan Bulak

Stan parafii diecezji żmudzkiej w świetle raportu do Justickolegium

z 1798 roku . . . 246

Žemaitijos vyskupijos parapijų būklė 1798 metų raporto

Justickolegijai šviesoje. *Santrauka* . . . 263

SOCIALINIAI RYŠIAI. ŠALTINIAI IR TYRIMAI

Janina Kamińska

Wspólnota profesorów Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

1781–1794 . . . 266

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos profesorių bendrija

1781–1794 metais. *Santrauka* . . . 278

Ewa Kula

Źródła do badań nad zbiorowością nauczycieli Komisji Edukacji Narodowej w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego . . . 279

Šaltiniai Tautinės edukacinės komisijos mokytojų bendruomenei tirti Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių fonduose. *Santrauka* . . . 292

Robertas Jurgaitis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų integracijos problemos XVIII a.: Smolensko vaivadijos atvejis . . . 293

Problems of Integration of Exiles in the Eighteenth-Century Grand Duchy of Lithuania: the Case of Smolensk Voivodeship. *Summary* . . . 310

Rugilė Pangonytė

Juozapato Mykolo Karpio karjeros pradžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos aplinkoje . . . 312

The Beginning of Juozapas Mykolas Karpis' Career in the Circle of Karolis Stanislovas Radvila, the Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 327

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Andrzej Stroynowski. Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej. *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 330

Asmenvardžių rodyklė . . . 338

Vietafordžių rodyklė . . . 353

ANDRZEJ STROYNOWSKI. *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, 2020. – 250 p. ISBN 978-83-66536-19-7

XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmo istoriografija per pastarąjį dešimtmetį pasipildė gausiu naujų tyrimų ir publikacijų derliumi: greta solidaus britų istoriko Richardo Butterwicko darbo, skirto Ketverių metų seimo istorijai, pasirodžiusio dviem skirtingomis knygomis – Vakarų skaitytojui pritaikyta versija anglų kalba, pateikiančia bendresnę politinės istorijos kontekstą¹, ir gausiai dokumentuotu pasakojimu, pristatančiu išsamų debatų dėl būsimosios valdymo formos vaizdą bei Katalikų Bažnyčios santykį su valstybės reformomis², – paminėtini lenkų istorikų Dorotos Dukwicz, Adamo Danilczyko, Witoldo Filipczako tyrimai, atveriantys 1773–1775, 1778 ir 1786 m. seimų veiklą bei seimelių funkcionavimą Abiejų Tautų Respublikoje³.

Parlamentinio gyvenimo istoriją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje naujais duomenimis papildė 2016 m. pasirodžiusi Roberto Jurgaičio monografija, skirta Vilniaus seimelio veiklai ir vaidmeniui XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos parlamentinėje sistemoje⁴. Monografinius parlamentarizmo raidos tyrimus praplečia fundamentalios šaltinių publikacijos, kurių objektas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veikla. Tai Roberto Jurgaičio vadovaujamos mokslininkų grupės paskelti 1788–1790 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių dokumentai⁵, lenkų istorikės Monikos Jusupović publikuoti 1733–1795 m. Kauno seimelių aktai⁶ bei šviesios atminties baltarusių istoriko Jevgenijaus Aniščenkos išleistos seimelių dokumentų publikacijos⁷.

1 Richard Butterwick, *The Polish Revolution and the Catholic Church, 1788–1792: A Political History*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

2 Richard Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół Katolicki 1788–1792*, Kraków: Wydawnictwo Ardana, 2012.

3 Dorota Dukwicz, *Rosja wobec Sejmu Rozbiorowego Warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2015; Adam Danilczyk, *W kregu Afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa: Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2010; Witold Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012; Idem, *Sejm 1778 roku*, Warszawa: Dig, 2000. Plačiau apie parlamentarizmo istoriografiją žr. Michał Zwierzykowski, R. Kołodziej, *Bibliografia parlamentarizmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012.

4 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2016.

5 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Vilnius: Parlamentarizmo tyrimų centras, 2015.

6 *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wydała Monika Jusupović, Warszawa: Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2019.

7 Яўген Анішчанка, *Абывацел правінцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. 3б. дакум., Мінск: Выд. В. Хурсік, 2009; ir kt.

2020 m. istoriografijos aruodą papildė naujas parlamentinės kultūros tyrimas – Čenstakavos universiteto profesoriaus Andrzejaus Stroynowskio darbas, analizuojantis 1784 m. Gardino seimo veiklą. Ši monografija – ne tik ilgamečius mokslininko tyrimus apibendrinantis veikalas⁸, bet ir bandymas „kitu kampu“ pažvelgti į Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo laikotarpio parlamentinį gyvenimą Abiejų Tautų Respublikoje. Knygos autorius sąmoningai atsisako tipinės seimų istorijos schemos, susitelkdamas jam svarbų to meto parlamentinės kultūros aspektą. Šioje monografijoje nerasime išsamaus vidaus ir užsienio konteksto pristatymo, politinių grupuočių sudėties ir jų tikslų aptarimo, neskaitysime nei apie seimeliuose vykusias kovas dėl vienos ar kitos kandidatūros į pasiuntinius, nei apie konkrečiame seimelyje surašytą instrukciją. Seimo sušaukimo aplinkybės, įstatymų leidimas, seimo vykdytos parlamentinės kontrolės funkcijos – visi šie aspektai monografijoje paliečiami tik tiek, kiek padeda autoriui atsakyti į pagrindinį išsikeltą klausimą – **kaip buvo posėdžiaujama**, t. y. kokios buvo seimo darbo procedūros, kokiomis formomis bei būdais buvo priimami įstatymai ir koks buvo priimtų įstatymų turinys.

Kartu reikia pastebėti, kad A. Stroynowskio pasirinkta tyrimų prieiga nėra nauja Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmo istoriografijoje. Toks žiūros kampas būdingas Lodzės universiteto mokslininkų suformuotai kryptčiai, kuri, R. Butterwicko žodžiais, „daug didesnę dėmesį nei Varšuvos mokykla skiria politikos detalėms bei tiesiogiai su seimo posėdžiavimo tvarka susijusiems klausimams, pavyzdžiui, tokiems kaip pasisakymų turinys ir procedūros“⁹. Tuo tarpu iškilus XVIII a. politinės istorijos žinovo Jerzy’o Michalskio suformuota tyrimų koncepcija, kurią tęsia Varšuvos universiteto mokslininkai, savo darbuose akcentuoja ne seimo salėje pasakytas kalbas ar jų retorinių vingrybių analizę, bet užkulisines derybas tarp Abiejų Tautų Respublikos politikų ir užsienio valstybių (ypač Rusijos) pasiuntinių bei šių derybų tyrimus. Varšuvos mokyklos atstovų nuomone, visi svarbiausi valstybiniai ir tarptautiniai reikalai XVIII a. būdavo sprendžiami ne seimo salėje, bet užkulisinių pasitarimų ir derybų būdu, o tokių susitarimų turinį įmanu atskleisti tik pasitelkus politinę šių procesų dalyvių korespondenciją. Seime viešai pasakytos kalbos, Varšuvos mokyklos atstovų nuomone, buvo „tik uždanga, kuria siekta nukreipti dėmesį nuo esminių dalykų“¹⁰.

8 Iš ankstesnių prof. A. Stroynowskio tyrimų paminėtinos monografijos: Andrzej Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej: studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź: Wyższa szkoła studiów międzynarodowych, 2005; Idem, „Wieczory sejmowe”: *studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego (Akademia im. Jana Długosza), 2013.

9 Richard Butterwick, Jak pisać o dziejach Sejmów doby Rady Nieustającej? W związku z monografią Adama Danilczyka o sejmie 1786 r., in: *Kwartalnik Historyczny*, 2012, R. 119, Nr. 3, p. 568–581.

10 *Ibid.*, p. 568. Šią citatą taip pat pateikia aptariamasis monografijos autorius, žr. Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, 2020, p. 13.

Polemizuodamas su Varšuvos mokyklos mokslininkų požiūriu, iškeliančiu užkulisinių susitarimų su Rusijos pasiuntiniu reikšmę, įvadinėje monografijos dalyje A. Stroynowskis kelia klausimą, ar Nuolatinės tarybos veiklos laikotarpiu, esant visiškam Respublikos priklausomumui nuo Rusijos, kada nebuvo matyti jokių galimybių pradėti įgyvendinti svarbias reformas, galėjo būti esmingesnis dalykas nei nuoseklus ir ramus Respublikos stiprinimas? Atsakydamas į šį klausimą autoriaus pabrėžia, kad 1784 m. Gardino seimui buvo keliami minimalūs tikslai, todėl šio seimo kontekste svarbu susitelkti ne į užkulisines intrigas, o į ramaus ir sutelkto seimo pasiuntinių ir senatorių darbo analizę. Dėmesio koncentravimas į seimo veiklos pobūdį, teisės aktų priėmimo procedūras ir priimtų įstatymų turinį, A. Stroynowskio nuomone, yra tas kelias, kuris leidžia pamatyti, kaip valdovo grupuotė ir opozicija suvokė esmines valstybės problemas, kokius programinius uždavinius valstybei stiprinti formulavo ir kokias Abiejų Tautų Respublikos modernizacijos gaires kūrė. Žvelgiant tokiu rakursu, seime pasakytų kalbų ir debatų analizė turėtų padėti giliau pažinti parlamentarizmo raidą Abiejų Tautų Respublikoje. Einant šiuo keliu, atveriamos galimybės išžvelgti ne tik politinės minties plėtotę, bet ir parlamentinėje veikloje naudotų praktikų tęstinumą vėlesniuose Abiejų Tautų Respublikos seimuose.

1784 m. Gardino seimui skirtą monografiją sudaro 5 skyriai, įvadas, apibendrinimas ir priedai, kuriuose tarp kitų dokumentų pateikiamas ir aktyviausiai seimo debatuose dalyvavusių pasiuntinių ir senatorių sąrašas. Pirmajame skyriuje, pavadintame „Seimo sušaukimas į Gardiną“ (p. 27–47), glaustai pristatoma politinė situacija šalyje, aptariamas seimo vietos pasirinkimo klausimas, parlamentui keliami tikslai bei pristatoma Pasiuntinių rūmų sudėtis. Laikydamasis monografijos įvade deklaruotų principų, autorius nesigilina į priešseiminių seimelių peripetijas, o politinių jėgų išsidėstymą Abiejų Tautų Respublikoje seimo išvakarėse aptaria pasitelkęs įtakingiausių didikų laikysenos ir jų santykio su valdovu aspektą. Taip išryškintos sąlygos, lėmusios Stanislovo Augusto įtakos sustiprėjimą seimo išvakarėse. A. Stroynowskio vertinimu, „karaliaus pozicijoms sustiprėti įtakos turėjo sumaniai 1782 m. seime opozicijai vadovavusio didžiojo Karūnos maršalo Stanisłavo Lubomirskio mirtis 1783 m. rugpjūčio 12 d., po kurios opozicija prarado savo neginčijamą lyderį“ (p. 32). Be to, 1784 m. spalio 2 d. vykusiam Nuolatinės tarybos posėdyje (o tai buvo paskutinis posėdis iki susirenkant seimui) Gniezno arkivyskupu buvo nominuotas valdovo brolis Mykolas Poniatovskis. Situaciją valdovo naudai kreipė dar ir tai, kad į seimą vykti nesirengė nei Lenkijos didysis etmonas Franciszekas Ksaweras Branickis, nei Adomas Kazimieras Čartoriskis (*Adam Kazimierz Czartoryski*), kuris rengėsi savo dukters Marijos vedyboms su Liudviku Viutembergiečiu (*Ludwik Wirtemberski*). Vis dėlto, kaip pažymi monografijos autorius, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje opozicija valdovui nebuvo išeliminavusi. Pagrindiniais jos atstovais A. Stroynowskis įvardija Lietuvos didįjį etmoną Mykolą Kazimierą Oginskį bei Lietuvos artilerijos generolą Kazimierą Nestorą Sapiegą, remiamą dėdės etmono P. K. Branickio.

Į atskirą poskyrį knygoje išskiriamas Gardino, kaip seimo sušaukimo vietos, pasirinkimo klausimas. Autorius argumentuotai pažymi, kad seimų alternatos principo laikymasis buvo esminis dalykas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijai, budriai saugojusiai savo teises. Akcentuojama, kad nuo pat 1780-ųjų metų, kada toki reikalavimą Lietuvos provincijos vardu viešai iškėlė Lydos pasiuntinys Juozapas Narbutas (*Józef Narbutt*), o jį palaikė kiti pasiuntiniai: Slanimo – Mykolas Švykovskis (*Michał Szwykowski*) ir Vilniaus – Adomas Kazimieras Čartoriskis, siekiai sušaukti seimą Lietuvoje tapo bendru Lietuvos bajorijos reikalavimu, sujungusiu tiek opoziciją, tiek ir valdovo šalininkus (p. 35).

Įdomu tai, kad knygos autorius, remdamasis amžininkų atsiminimais, korespondencijoje išsakytais vertinimais ir būsimojo Lietuvos rūmų išdininko Antano Dziekonskio (*Antoni Dziekoński*) valdovui pateikiamomis ataskaitomis, nupiešia gana optimistinį Gardino vaizdą seimo sušaukimo išvakarėse ir prieina prie išvados, kad, nepaisant pasiuntiniams apsigyventi tinkamų butų bei kitų pagalbinių patalpų stygiaus (iš viso, 1789 m. surašymo duomenimis, Gardine buvo tik 1014 namų), paties seimo posėdžiams vykti infrastruktūra buvo tinkama ir mažai skyrėsi nuo situacijos Varšuvoje, kurioje tuo metu vyko karališkosios pilies rekonstrukcijos darbai. 1737–1742 m. pastatyta Naujoji Gardino pilis buvo puikiai pritaikyta seimo posėdžiams: joje buvo dvi erdvios ir šviesios salės – abi, tiek senatorių, tiek ir pasiuntinių, salės turėjo po 10 langų. Valdovas, jo dvaras ir 17 pasiuntinių taip pat galėjo įsikurti jų poreikius atitinkančiuose apartamentuose – erdviuose Lietuvos didžiojo išdininko Stanislovo Poniatovskio rūmuose, prieš kelis dešimtmečius statytuose Antano Tyzenhauzo. Šiuose rūmuose buvo dvi pokylių salės, salonai, biblioteka, teatras, žiemos sodas, valgomasis 70 asmenų, taip pat pakankamai gyvenamųjų kambarių valdovo svitai ir pasiuntiniams. Be to, nemažai Lietuvos didikų turėjo rezidencijas Gardine, todėl, remiantis knygoje pateiktu Stanislovo Poniatovskio vertinimu, „seimo darbas vyko sklandžiai ir nebuvo priežasties reikšti nepasitenkinimą“ (p. 37). Neigiamą požiūrį į Gardiną, kaip seimo posėdžių vietą, autoriaus nuomone, stiprino paties monarcho keliami valstybės unifkavimo siekiai, noras panaikinti valstybės unijinį pobūdį, kurį atspindėjo seimų sušaukimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. A. Stroynowskis pažymi, kad šiuos savo planus Stanislovas Augustas gana ilgai dangstė, vadinamąjį „lietuviškumą“ primesdamas Varšuvoje sušaukiamiesiems seimams ir vadovavimą seimo darbui perleisdamas Lietuvos parlamentinių konfederacijų maršalams, kaip tai buvo padaryta 1767–1768 m. ar 1778 m. Tačiau toks lavravimas tik kurstė Lietuvos atstovų nepasitenkinimą ir, žinoma, mažino valdovo šalininkų skaičių. Tokiame kontekste labai iškalbinga yra knygoje aprašoma Stanislovo Augusto „propagandinė akcija“ – išsamus kelionės į seimą, vykusios aplankant Belovežą, Pinską, Ružanus, Nesvyžių ir Ščiorsus, nušvietimas to meto spaudoje, akcentuojant monarcho pasirengimą spręsti Lietuvos bajorijai rūpimus klausimus.

A. Stroynowskis teigia, kad, kitaip nei Lenkijoje, kurioje Stanislovas Augustas buvo užmezgęs tiesioginius kontaktus su daug platesniu būriu vietinės bajorijos,

šalininkų telkimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vyko išskirtinai per ryšius su didikais. Iš didikų, su kuriais valdovas palaikė kontaktus, A. Stroynowskis, pasiremdamas Bronisława Zaleskio publikuota korespondencija, pamini du valdovo giminaičius – sūnėną Stanislovą Poniatovskį ir brolio dukterį vedusį lauko etmoną Liudviką Tiškevičių, taip pat pakanclerį Joachimą Liutaurą Chreptavičių ir A. Dziekonskį. Prie šio ketveto priskiriamas ir Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila, beje, turėjęs savų interesų santykiuose su valdovu. Vis dėlto, toks vaizdas nėra išsamus ir neatspindi realiai Stanislovo Augusto užmegztų kontaktų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir nuolat plečiamo savo šalininkų tinklo, kurį kurti buvo pradėjęs dar Antanas Tyzenhauzas. Šio tinklo formavimo pradžią atskleidė Stanisława Kościalkowskio tyrimai¹¹, kuriuos naujomis įžvalgomis papildė Dorota Dukwicz¹² ir Dariuszo Rolniko¹³ darbai. Pastarasis, remdamasis Jelenskių (*Jelenscy*) giminės politinės karjeros analize, atskleidė, kad Jelenskiei buvo vieni iš vidutinės bajorijos atstovų, kurie, palaikydami Stanislovo Augusto vykdomą politiką, sugebėjo ne tik sustiprinti pozicijas Mozyriaus paviete, bet ir pakilti iki vadovaujamos padėties Naugarduko ir Minsko vaivadijose. Pastebėtina, kad ir pats valdovas dėjo pastangas, kad sumažintų Radvilų įtaką Jelenskiams ir juos patrauktų į savo pusę¹⁴. Šaltiniai, kuriais remiasi D. Rolnikas, patvirtina, kad Jelenskių kontaktai su Stanislovu Augustu buvo glaudūs¹⁵, o 1784 m. seimo išvakarėse iš valdovo rankų Gedeonui Jelenskiui „už nuopelnus Tėvynei“ atkeliavęs Baltojo Erelio ordinas, be jokios abejonės, turėjo užtikrinti šios giminės paramą būsimajame seime¹⁶.

Jelenskiei – tai tik viena ir giminių, su kuria Stanislovas Augustas palaikė tiesioginius kontaktus. Žemaitijoje valdovo šalininkų gretas papildė Kazimieras Volmeris (*Kazimierz Wolmer*), taip pat padaręs stulbinamą karjerą: Gardino pavieto stovyklininkas, 1765–1770 m. ėjęs Gardino pilies teismo teisėjo, vėliau – žemės teismo teisėjo pareigas, 1777 m. tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo raštininku ir rūmų vėliavininku, o 1784 m. buvo išrinktas Gardino pavieto maršalu. Kaip atskleidė Adamo Stankevičiaus tyrimai, remiamas Stanislovo Augusto, siekusių susilpninti etmono M. K. Oginskio įtaką Lietuvoje, K. Volmeris netgi sugebėjo laimėti teismo procesą dėl Vėžaičių valdų Žemaitijoje, kurios buvo laikomos leninėmis etmono globojamos giminaitės, Vilniaus kaštelionienės Elenos Oginskienės (*Helena Oginska*), valdomis¹⁷.

11 Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny i litewski*, t. 1–2, Londyn: Stefan Batory University (London Community), 1970–1971.

12 Dorota Dukwicz, *op. cit.*, p. 156–168.

13 Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie i Jelenscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018.

14 *Ibid.*, p. 27–28.

15 Antai, Gedeonas Jelenski, siekdamas gauti Naugarduko kašteliono pareigybę po brolio mirties, dar 1780 m. sausį apie tai užsiminė laiške Stanislovui Augustui, žr. *Ibid.*, p. 28.

16 *Ibid.*, p. 36.

17 Adam Stankevič, Kazimiero Volmerio ir Oginskių ginčas dėl Vėžaičių (XVIII a. aštuntasis dešimmetis), in: *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje: kultūrinės veiklos pėdsakais*, d. 2: mokslo straipsnių rinkinys, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 150–171.

Lietuvoje pozicijas palaipsniui stiprino Prozorai, Vavžeckiai, Midletonai, Olenzkiei ir kiti Stanislovo Augusto šalininkai, su kuriais vyko intensyvi komunikacija. Todėl galima manyti, kad tvirtinimas, jog, nušalinus A. Tyzenhauzą, jo suformuota „partija“ „pranyko be pėdsako“ (žr. p. 43, 83 nuoroda), turėtų būti verifikuojamas.

Antrajame monografijos skyriuje „Seimo darbo pradžia ir Senatorių rūmų posėdžiai“ (p. 49–84) pagrindinis dėmesys skiriamas parlamentinio darbo procedūroms: seimo atidarymo ceremoniam, seimo maršalo rinkimams ir posėdžiams susijungusiuose Pasiuntinių ir Senatorių rūmuose aptarti. A. Stroynowskis glaustai pristato 1768 m. įstatymu įtvirtintą seimo posėdžiavimo reglamentą ir parodo, kaip teisės aktai buvo įgyvendinami seimo salėje susirinkus bajorų tautos atstovams. Ypač detalai knygoje aprašomas Nuolatinės tarybos narių rinkimas, argumentuotai pažymint, kad tarp išrinktųjų į šią instituciją tarėjų nebuvo nė vieno valdovo priešininko – net ir Nuolatinės tarybos nariu tapęs Stanislovas Feliksas Potockis (*Stanisław Szczęśny Potocki*) tuo metu nebuvo atskleidęs savo opozicinių pažiūrų (p. 60–63). Įdomu pastebėti, kad Lenkijos ir Lietuvos izdo komisijų formavimas nebuvo toks sklandus procesas kaip kad Nuolatinės tarybos rinkimai: dėl ypač sudėtingos balsavimo procedūros kelis kartus teko pakartoti balsavimą, tad šio klausimo svarstymas užėmė net keturis seimo posėdžius (p. 65).

Seimo posėdžius, vykusius iki spalio 23 d., t. y. iki Senato ir Pasiuntinių rūmų atsiskyrimo, autorius pristato referuodamas seimo dalyvių kalbas tokia tvarka, kokia jos buvo pasakytos. Toks pasirinkimas, viena vertus, leidžia susidaryti vaizdą, kaip realiai vyko seimo posėdžiai, kita vertus, nėra pakankamai informatyvus siekiant įvertinti senatorių ir pasiuntinių iškeltas vienos ar kitos institucijos veiklos ydas, įstatyminės bazės trūkumus ar turimą įsivaizdavimą, kaip turėtų funkcionuoti viena ar kita institucija. Manytina, kad probleminis ar teminis seime pasakytų kalbų pristatymas pagal jose iškeltas teismų sistemos ydas, Izdo komisijos veiklos trūkumus ar pasiūlymus dėl Tautinės edukacinės komisijos veiklos gerinimo būtų leidęs susidaryti išsamesnį vaizdą apie to meto Abiejų Tautų Respublikos vidaus gyvenimą ir atskleidęs bajorijos požiūrį į spręstinas problemas.

Trečiajame monografijos skyriuje „Posėdžiai atskiruose seimo rūmuose (1784 m. spalio 23 – 1784 m. lapkričio 8 d.)“ (p. 85–120) pristatomas svarbiausias seimo veiklos etapas – įstatymų leidimas ir parlamentinės kontrolės funkcijų vykdymas. Šioje dalyje A. Stroynowskis taip pat daug dėmesio skiria seime pasakytoms kalboms, pažymėdamas, kad siekdami užsitikrinti populiarumą seimeliuose pasiuntiniai gana dažnai seimo salėje išsakydavo ganėtinai savarankiškas pažiūras, neretai netgi priešingas savo atstovaujamos grupuotės – dvaro arba opozicijos – politinei linijai. Seime pasakyta kalba turėjo ne tik pademonstruoti iškalbos meną, bet ir pelnyti bajorijos palaikymą joje iškeltoms pažiūroms ir teikiamiems pasiūlymams. Vis dėlto, pasirinktas būdas pristatyti seimo darbą pagal seimo veiklos dienoraštyje suregistruotas sesijas ir jose svarstytus klausimus ir pateikti juos referuojant, t. y. iš esmės atpasakojant, kas ir kaip buvo svarstoma seimo salėje 1784 m. rudenį, įveda tam tikro chaoso: skaitytojas

atsiduria Nuolatinės tarybos priimtų nutarimų verifikavimo, Karo departamento poreikių, Lietuvos ir Lenkijos išdo komisijų veiklos trūkumų, Tautinės edukacinės komisijos mokyklų administravimo ir finansavimo, teismų sistemos funkcionavimo ir kitų problemų sraute ir visa tai turi pats susisteminti, išgryninti pagrindines debatų temas ir surasti ryšį tarp teikiamų pasiūlymų ar projektų ir jų autorių.

Labiau susistemintas seimo darbo vaizdas pateikiamas ketvirtajame knygos skyriuje, skirtame baigiamiesiems posėdžiams aptarti ir seimo priimtų įstatymų visumai įvertinti („Baigiamieji posėdžiai ir įstatymų leidybos įdirbis“, p. 121–142). A. Stroynowskio nuomone, seimo salėje pasakytos, o vėliau publikuotos kalbos, kaip ir svarstyti gausiai teikiami įstatymų projektai, turėjo įtakos visam įstatymų rengimo procesui. Svarbu tai, kad šiame procese ypatingą vaidmenį turėjo Lietuvos provincinės sesijos. Į atskirus posėdžius susirinkę Lietuvos pasiuntiniai apsvarstydavo rengiamus projektus, prieidavo prie bendros nuomonės ir tik po to juos pristatydavo svarstyti seime. Knygoje keliama prielaida, kad dalis tų projektų galėjo būti parengti dar iki susirenkant seimui (p. 137).

Ypač gausus priimtų įstatymų skaičius (iš viso buvo priimti 46 įstatymai), A. Stroynowskio vertinimu, rodo to meto seimo narių pasirengimą imtis plačios krašto modernizacijos programos, nors ir apribotos Rusijos protektorato rėmų. Apsisprendimą eiti kompromiso keliu liudija ir 1784 m. Gardino seime priimtas sprendimas sumokėti karaliaus skolas. Iš priimtų įstatymų visumos A. Stroynowskis argumentuotai išskiria įstatymų rinkinį, susijusį su teismo proceso reguliavimu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: įvesta privaloma nuostata bylos nagrinėjimą baigti per vieną teismo kadenciją buvo reikšminga tolesnei teismų veiklai (p. 135–136).

Apibendrinamas seimo darbų visumą autorius grįžta prie Lietuvos ir Lenkijos lygių teisių ir reikšmės jungtinėje valstybėje klausimo bei pažymi, kad reikalavimas sušaukti seimą Lietuvoje nebuvo tik lietuvių ambicijų tenkinimas. Gardino seimo veikla rodo, kad šis reikalavimas buvo susijęs su realiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės poreikiais, o jos atstovams 1784 m. pavyko pasiekti net keletą tikslų: iš valdovo Stanislovo Augusto išsireikalauti, kad būtų pripažintas Lietuvos ir Lenkijos lygiateisiškumas; aktyviai įsitraukti į įstatymų rengimo procesą ir vadovaujant seimo maršalui Pranciškui Ksaverui Chominskiui (*Franciszek Ksawery Chomiński*) pasiekti realios įtakos tiek priimamų įstatymų turiniui, tiek ir Lietuvai skirtų įstatymų skaičiui (iš 46 įstatymų vien Lietuvai buvo skirta 15). Šis skaičius, A. Stroynowskio vertinimu, yra iškalbingas, nes 1782 m. seime nebuvo priimta nė vienos „lietuviškos“ konstitucijos, o 1786 m. seime „lietuviškomis“ laikytinos tik 4–5 konstitucijos (p. 141).

Penktajame knygos skyriuje „Parlamentinio aktyvumo formos“ (p. 143–181) siekiama ne tik pateikti apibendrintą seimo dalyvių portretą ir įvertinti jų politinį aktyvumą, bet ir atsakyti į klausimą, kas lėmė Gardino seimo išskirtinumą vadinamojoje „nevaisingų“, arba „išardyto“, seimų epochoje, trukusioje nuo 1778 m. iki 1786 m.: šiame seime buvo priimta daugiausia įstatymų, o be to, tai buvo vienas iš ramiausių

seimų per visą Stanislovo Augusto valdymo laikotarpį. A. Stroynowskio vertinimu, ramų ir produktyvų seimo darbą lėmė kelios priežastys: sutelktas ir koordinuotas Lietuvos atstovų veikimas, taiki seimo darbo atmosfera, bendras poreikis vengti aštrių klausimų ir mobilizuotis sprendimams priimti, seimo maršalo P. K. Chomiskio sugebėjimas sumaniai vadovauti posėdžiams, taip pat karaliaus grupuotės persvara seime. Iš opozicijos atstovų autorius išskiria tik 18 pasiuntinių ir 2 senatorius – Ignotą ir Stanislovą Feliksą Potockius (p. 144).

Gardino seimo dvasią ir kontekstą pajusti padeda ne tik monografijos prieduose pateikti informatyvūs seime dalyvavusių pasiuntinių ir senatorių sąrašai (p. 197–204), jų pasisakymų seime registras (p. 204–208), bet ir kruopščiai parinkta ikonografinė medžiaga. Monografijoje publikuojamos XVIII a. pabaigoje – XIX a. sukurtos Gardino vaizdų akvarelės bei šių dienų Gardino fotografijos, įamžinančios su parlamentiniu Abiejų Tautų Respublikos gyvenimu susijusias vietas. Tai Onos Tiškevičiūtės (*Anna Tyszkiewicz*) apie 1795 m. nupieštas Gardino parapiinės bažnyčios vaizdas, Juozapo Peškos (*Józef Peszka*) akvarelė „Įvažiavimas į Naująją pilį“, Napoleono Ordos „Gardinas. Naujoji pilis“ iš Krokuvos nacionalinio muziejaus fondų ir kitos iliustracijos. Knygos turinį užsienio skaitytojui pristato santraukos anglų, lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių kalbomis.

Apibendrinami galime teigti, kad autoriui pavyko įgyvendinti knygos įvade užsibrėžtą tikslą – atskleisti Abiejų Tautų Respublikos parlamentinio darbo vaizdą, o kartu pristatyti pasiuntinių bei senatorių kalbose užfiksuotą politinės minties lobyną, leidžiantį skaitytojui pažinti tiek paties kalbėtojo įsitikinimus, tiek jo rinkėjų nuostatas ir lūkesčius. Monografijoje išsamiai atskleistas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovų veikimo modelis ir jų mobilizacija priimant sprendimus rodo aukštą parlamentinę kultūrą ir bręstantį nusiteikimą imtis esminių valstybės reformų.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė
(Lietuvos istorijos institutas)